

MORFOLOGIYA BO'LIMI. GRAMMATIK SHAKL VA UNING TURLARI

Muxtorova Sabina Nizom qizi

202 guruh davolash ishi 2

Morfologiyada morfologik ma'no, morfologik shakl va morfologik kategoriya tushunchalari katta ahamiyatga ega. Ular o'zaro bog'likda bo'lgan, bir-birini taqozo etuvchi tushunchalardir.

Grammatik ma'no leksik ma'nodan farqli ravishda borliqdagi narsa va hodisalarning umumlashgan ma'nolarini va ular o'rtasidagi munosabatni bildiradi. Masalan daraxt so'zi «bo'yodor, tanadan, shoxlanuvchi ko'p yillik o'simlik» leksik ma'nosidan tashqari predmetlik ma'nosiga ham ega. Bunday ma'noga faqat daraxtlargina emas, balki kim yoki nima so'rogi-ga javob bo'luvchi jami jonli - jonsiz narsa va qodisalar }ham ega bo'ladi. Ana shu umumiy ma'no ham grammatik ma'no sanaladi. Bu ma'no leksema ma'nosi bilan bevosita aloqador va borliqdagi umumiy narsa va hodisalarning inikosidir. Bu ma'no leksemaning o'zidan bilinib turadi. Shu bilan birgalikda daraxt so'zi bosh kelishiq birlik ma'nosini hami fodalaydi. Bu ma'nolar esa kelishik paradigmasida boshqa kelishiklarga nisbatan va son paradigmasi ko'plikka nisbatan aniqlanadi. Shuning uchun keyingi ma'no munosabatda namoyon bo'ladi va sistema hosil qiluvchi belgi sanaladi.

Grammatik ma'no sistema sifatida morfologik ma'no va sintaktik ma'nolarni o'z ichiga oladi. Shunday ekan, u bo'linuvchanlik xususiyatiga ega. Shunga muvofiq, ularni morfologik ma'no va sintaktik ma'nolarga bo'lish mumkin bo'ladi.

Morfologiya morfologik ma'nolarni o'rganadi. Grammatik ma'no tildan tashqaridagi predmetlar, hodisalar, xususiyatlarini aks ettiruvchi nosintaktik (referentsional), masalan, miqdor, makon, zamon kabi va gap hamda so'z birikmasi tarkibidagi so'z shakllarining aloqasini bildiruvchi sintaktik ma'nolarga bo'linadi.

Grammatik ma'no muayyan moddiy vositalar yordamida ifodalanadi. Ma'lum grammatik ma'noni ifodalovchi moddiy vositalar grammatik shakl hisoblanadi. Masalan, kelishik shakli. Aslida grammatik shakl deganda ma'lum grammatik ma'noning moddiy tomoni tushuniladi. Shunday ekan, grammatik shakl grammatik kategoriyami tashkil etgan qismlarning bir tomoni — shakliy tomonini

ifodalaydi. Demaq grammatik kategoriya grammatik shakllarning munosabatidan tashkil topgan umumiylik desak mantiqan to'g'ri bo'lmaydi. Chunki grammatik kategoriya tarkibiga kirgan har bir qism ham, o'z navbatida, shakl ya mazmun munosabatidan tashkil topgan yaxlitlik sanaladi. Ana shuni hisobga olgan holda, grammatik kategoriya tarkibiy qismlari uchun grammema a.tamasidan foydalanamiz.

Grammema grammatik shakl va grammatik ma'no munosabatidan tashkil topgan grammatik kategoriyaning tarkibiy qismi sanaladi. Bu vaqtda grammatik kategoriya grammemalarga bo'linadi.

Grammemalar farqlanish (dinstktiv) jihatdan kuchli va kuchsiz turlarga bo'linadi. Kuchsiz farqlash xususiyatiga ega bo'lgan grammemalar doimo moddiy ifodalanishi shart emas. Masalan, otlarning son zidligida birlikning moddiy maxsus vosita yordamida ifodalanishi shart emas. Lekin uning birlik shaklda ekanligi ko'plik shaklga zid qo'yish orqali ma'lum bo'ladi.

Kuchli farqlash xususiyatiga ega bo'lgan grammemalar doim moddiy ifodasini topadi.

Grammemalar grammatik shakl va grammatik ma'no munosabatidan tashkil topgan yaxlitlik sanalib, umumiy xususiyatga ega.U bevosita ko'zatihda variantlar orqali namoyon bo'ladi. Grammemalar shakl va mazmun dialektik aloqasini o'ziga mujassam etganligi uchun variantlanish ikki tomonlama ro'y beradi: a) shakliy variantlar; b) mazmuniy variantlar.

Grammatik kategoriyalar sintaktik xoslanish xususiyatiga ega. Ular gap va uning tarkibidagi uzvlarni bog'lash ham; sintaktik birlikni gap qilib shakllantirish vazifasini ham bajaradi. Shuning uchun bunday grammatik kategoriyalar ikkiga bo'linadi: a) sintaktik birliklarni bog'lash uchun xizmat qiluvchi konnektiv kategoriyalar; b) sintaktik birlikni gap qilib shakllantiruvchi (konstitutiv) kategoriyalar. Birinchisiga egaliq, kelishik kategoriyalari (otlarda), ikkinchisiga zamon, mayl, shaxs-son (fe'llarda) kategoriyalari kiradi.

Sintaktik birliklarni bog'lash uchun xizmat qiluvchi kategoriyalar bog'lash yo'nalishiga ko'ra ikki guruhga bo'linadi: 1) chapga bog'lovchilar; 2) o'ngga bog'lovchilar.

Egalik kategoriyasiga mansub grammemalar o'zi kushilib kelgan birlikning oldidagi birlikka munosabatini ifodalasa, kelishik kategoriyasiga mansub grammemalar o'zi qo'shilib kelgan birlikning o'zidan keyingi birlikka munosabatini ifodalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Nigmatov X.G., Funktsionalnaya morfologiya tyurkoyazichnix pamyatnikov, X-XP v.v., T., 1989.
2. Nurmonov A va boshqalar. O'zbek tilining mazmuniy sintaksisi. T., 1992.
3. Nurmonov A., Shahobiddinova Sh. Grammatik kategoriya muammosiga doir ayrim mulohazalar. // O'TA, 1998, 6-son.
4. Rahmatullayev Sh. "O'zbek tilida tobe boglanishning turlari. T., 1993.
5. Sayfullayeva R., Abduzalova M. Gapning eng kichik kurilish qoliplari haqida. // O'TA, 1991, 5-son.
6. Solntsev V.M Yazik kak sistemno-strukturnoe obrazovanie M., 1977.
7. Sossyur F. De. Trudi po yazikoznaniyu. M., 1977.
8. Shoabdurahmonov Sh., Asqarova M., Hojiyev A., Rasulov I.,
9. Doniyorov X.. Hozirgi o'zbek adabiy tili. T., 1980.
10. Hojiyev A. Fe'l.T., 1973.